

Derleme Sözlüğü'ne göre Aydın ili ağızlarının söz varlığında Eski Türkçenin izleri According to the *Derleme Sözlüğü*, the traces of Old Turkish in Aydın dialects

Gönderim Tarihi / Received: 04.02.2025

Nazmi ŞEN¹

Kabul Tarihi / Accepted: 11.05.2025

Doi: [10.31795/baunsobed.1633045](https://doi.org/10.31795/baunsobed.1633045)

ÖZ: Diller geçmişten günümüze iç ya da dış etkenler sebebiyle ses bilgisi, biçim bilgisi, söz dizimi ve söz varlığı başta olmak üzere ilgili olduğu birçok alanda sürekli bir değişim içerisinde. Bir dilin veya lehçenin belli bir bölgeye / topluluğa özgü olarak genellikle sözlü iletişimde kullanılan özel formuna ağız denir. Ağızlar dış etkilere standart dile göre daha az maruz kaldığı için farklı disiplinlerin ışığında yapılan araştırmalara kaynaklık etmektedir. Ağızlar ile ilgili yapılan araştırmaların bir bölümünü ağızların bünyesinde bulunan Eski Türkçe Dönemi metinlerinde tanıklanan, kullanımdan düşmemiş ya da eskicil özellik gösteren kavram işaretlerinin tespiti oluşturmaktadır. Bu çalışmada Türkiye Türkçesi ağızlarına ait birçok kavram işareti içeren *Derleme Sözlüğü*'nde AyA kaydı bulunan madde başlarının tarandıktan sonra Eski Türkçe Dönemi'ndeki kullanımlarının örneklendirilmesi amaçlanmıştır. Söz konusu madde başları Eski Türkçe Dönemi'ni kapsayan sözlüklerde yer alıp *Türkçe Sözlük*'te bulunmuyorsa ya da "ağızlardan" kaydıyla yer alıyorsa eskicil kabul edilmiştir. Hem Eski Türkçe Dönemi'nde hem de ölçünlü dilde ve AyA'da tespit edilen kavram işaretleri belirlenerek AyA'daki Eski Türkçenin söz varlığı da dikkate sunulmuştur. Ayrıca eski Türk yazıtlarından, Eski Uygur Dönemi'nde dinî ve din dışı konularda yazılmış eserlerden toplanan örnekler bağlam içerisinde gösterilerek detaylandırılmıştır. Çalışma sonucunda eskicil isimler: *arık, berenarı, bertik, bitik, çasıt, çepiş, çiyin, dari, doğrum, dumağ, nelik, pişi, sındı, yağırılı, yemiş*; eskicil fiiller: *art-, bele-, yü-* olarak tespit edilmiştir. Eski Türkçe Dönemi'nde bulunup hem ölçünlü dilde hem AyA'da kullanılan kavram işaretleri: *ağulan-, alet-, bük, çim-, dalan-, keler, ünne-, üt-* olarak belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Aydın, *Derleme Sözlüğü*, Ağız, Eski Türkçe, Eskicil kavram işaretleri

ABSTRACT: From the past to the present, languages have undergone constant change in various areas such as phonetics, morphology, syntax, and vocabulary, driven by both internal and external factors. A dialect is a distinctive form of a language specific to a particular region or community, typically used in oral communication. As dialects are less exposed to external influences than standard language, they are the source of research conducted in the view of different disciplines. One aspect of dialect research involves identifying conceptual markers found in texts from the Old Turkish period that are still present in contemporary dialects or exhibit archaic features. This study aims to illustrate usage from the Old Turkish period by examining items marked with 'AyA' in the *Derleme Sözlüğü*, which contains numerous conceptual markers from Turkish dialects. If the headwords in question were included in the dictionaries covering the Old Turkish Period but not in the *Türkçe Sözlük* or if they were included with the entry 'from dialects', they were considered archaic. By determining the concept signs used both in the Old Turkish Period, in the standard language, and in AyA, the vocabulary of Old Turkish in AyA was also considered. In addition, the examples collected from the Old Turkic inscriptions and the works written on religious and non-religious subjects in the Old Uighur Period are shown in context and elaborated. As a result of the study, the archaic nouns: *arık, berenarı, bertik, bitik, çasıt, çepiş, çiyin, dari, doğrum, dumağ, nelik, pişi, sındı, yağırılı, yemiş*; archaic verbs: *art-, bele-, yü-*. The concept signs found in the Old Turkish Period and used both in the standard language and in AyA are: *agulan-, alet-, bük, çim-, dalan-, keler, ünne-, üt-*.

Keywords: Aydın, *Derleme Sözlüğü*, Dialect, Old Turkish, Archaic concept signs

¹Öğr. Gör. Dr., Balıkesir Üniversitesi Türk Dili Bölümü/TÖMER, nazmi.sen@balikesir.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-2548-916X>

EXTENDED ABSTRACT

Literature review

A part of linguistic research is the determination of archaic features in dialects that are now written or spoken languages, or in the standard language, with the diachronic method. When various studies and dictionaries are analysed, the concept of dialect can be briefly defined as a way of speaking that is specific to a certain community or region, has differences compared to the standard language, and contains archaic elements because it has undergone less change. In the studies, archaism is defined as features that are preserved at various levels (phonetic, morphological, vocabulary) in certain regions and dialects and are not found in the standard dialect of the language.

In this study, to identify archaic vocabulary, words marked with 'AyA' in the Derleme Sözlüğü and classified as archaic according to the criteria outlined in the methodology section were identified. As a result of the literature review, no previous study on the archaic vocabulary in AyA was found. However, there are studies to determine the archaic features in some dialects. Although some of the analysed studies aimed to determine the archaic elements at the phonetic, morphological, and lexical level, most of the studies focus on lexical items. However, dictionaries covering the Old or Middle Turkish Period, especially the DLT, were generally used when identifying archaic words in dialects; examples showing the status of words in texts written in the mentioned period were not given. In some studies, it is thought that giving examples of sentences in which the archaic word obtained from the dialect texts compiled contributes to a better understanding of the subject.

Methodology

In the study, the document analysis method, one of the qualitative data collection methods in which a qualitative process is followed to reveal the events realistically holistically in a natural environment, was used. Within the scope of the study, DS was based on while determining the concept signs with archaic features. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish* (EDPT), *Drevnetyurkskiy Slovar'* (DTS), *Handwörterbuch des Altuigurischen* (HdA) ve *Divânü Lugâti't-Türk* (DLT) dictionaries covering the Old Turkish Period were used to determine whether the concept signs with AyA record in DS show archaic features. While determining whether the concept signs with AyA record in DS show archaic features or not, the dictionaries covering the Old Turkish Period, namely EDPT, DTS, HdA and DLT, were utilised. After identifying the concept signs, their usage in sentences was shown by taking into consideration their status in Köktürk and Old Uyghur Turkish Period texts. The presence of conceptual markers labeled as obsolete in 'AyA' within texts from the Old Turkish period is regarded as supporting evidence for the criterion of obsolescence. After determining the concept signs, their status in the works of Köktürk and the Old Uyghur Turkish Period was determined, and their usage in sentences was shown.

The criterion for archaicity is the absence in the *Türkçe Sözlük* of the concept sign recorded as AyA in the DS or the presence of the expression 'from dialects'. The question of whether the words identified as archaic in this study also exhibit archaic features in other dialects falls outside the scope of the research. The concept signs that are included in the dictionaries covering the Old Turkish Period mentioned above and identified in both AyA and *Türkçe Sözlük* are also included in the findings.

Findings and discussion

As a result of the study, the archaic nouns: *arık*, *berenarı*, *bertik*, *bitik*, *çaşıt*, *çepiş*, *çiyin*, *darı*, *doğrum*, *dumağ*, *nelik*, *pişi*, *sındı*, *yağırılı*, *yemiş*; archaic verbs: *art-*, *bele-*, *yü-*. The concept signs found in the Old Turkish Period and used both in the standard language and in AyA are: *agulan-*, *alet-*, *bük*, *çim-*, *dalan-*, *keler*, *ünne-*, *üt-*.

It was determined that the meaning of the verb *dalan-* has changed; other verbs are used in AyA with their meanings in the Old Turkish Period. It has been determined that *darı* and *yemiş*, which are among the names showing archaic features, have undergone a contraction of meaning in AyA compared to their meanings in the Old Turkish Period, while the meaning of *bışığ* has changed.

It is also interesting to note that AyA contains a set phrase such as *berenarı*, the adverb *nelik* interrogative, and the noun *sındu*, which is noted to be used only by Oghuzs.

Results and recommendations

The history of Aydın province dates back to the Prehistoric Period. AyA, which has been home to different Turkish tribes and communities since the Seljuk Empire Period, reflects the worldview of the people living here. The archaic concept signs, which are the subject of this study, are important for Old Turkish studies. It is well known that, unlike the standard language, dialects lack formalized rules for their speakers and writers and are generally less open to linguistic interaction. For this reason, dialects spoken in a limited environment compared to the standard language have a high success rate in preserving the vocabulary and transferring meaningful language elements from generation to generation. The archaic elements (phonetic, morphological, syntactic features, and vocabulary) detected in the dialects of Turkish continue to exist today for the above reasons.

As demonstrated in this study, dialects play a significant role in diachronic language research. Based on the findings, several key considerations emerge for the study of archaic elements in Turkish dialects.

In dialectal research, besides simultaneous analyses, diachronic analyses should be made and the dialects spoken today should be compared with historical texts and their archaic elements should be brought to the attention. In the dialect research class given at the undergraduate, graduate and doctorate levels within the relevant faculties and institutes, attention should be drawn to the phonetic, morphological, syntactic features of the dialect being studied, as well as its archaic phonetic, morphological, syntactic features and its archaic vocabulary by comparing it with the historical Turkish dialects since the Old Turkish Period, as well as comparing it with Turkish.

Giriş

Çağdaş Türk lehçeleri olarak adlandırılan günümüzde Türk boy ve topluluklarının yaşadıkları coğrafyalarda konuşma ve yazı dili olarak kullanılan Türk lehçelerinin kökeni Eski Türkçeye dayanmaktadır. İlk yazılı metinlerin bulunduğu dönem olan Köktürk Türkçesi Dönemi'nden itibaren sırasıyla Eski Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi Dönemi'nde birçok dinî ve din dışı konulardan oluşan eser meydana getirilmiş; ortak yazı dili oluşmuştur. Türkçenin anılan dönemlerinden sonra tarihî lehçeler ortaya çıkmıştır / yazı dili olmuştur². Çünkü dil, kullanıcılarının özelliklerine göre (boy, coğrafya, kültürel ve sosyal seviye, eğitim düzeyi, meslek, yaş, vd.) şekillenmekte ve değişmektedir. (Alyılmaz ve Alyılmaz, 2018: 9).

II. Türk Kağanlığı egemenliği altında yaşayan Türk boylarına ait kendi etnik kökenlerinin ve yaşadıkları farklı bölgelerin etkisiyle dönemin standart dilinden fonetik, morfolojik özellikler ile söz varlığı yönünden farklılık gösteren “ağız” olarak adlandırılabilir konuşma dilinin izleri yazıtlarda sürülebilmektedir. Ağız kavramı birçok araştırmacı tarafından ele alınmış ve tanımlanmıştır. Ağız ile ilgili tanımlardan bazıları şöyledir:

Efrasiyap Gemalmaz'a göre (2010: 331) ağız “Bir dilin veya lehçenin sınırlarında, bir bölge veya topluluğa ait sözlü anlatım yollarının tümü”dür. Muharrem Ergin (2002: 10) ağız kavramını “Bir dilin bir şive içinde mevcut olan ve söyleyiş farklarına dayanan küçük kollara, bir memleketin çeşitli bölge ve şehirlerinin kelimeleri söyleyiş bakımından birbirinden ayrı olan konuşmalarına verdiğimiz ad” olarak tanımlamıştır.

Günay Karaağaç'ın ağız hakkındaki görüşleri (2022: 75) şöyledir: “Ağız bir yazı dilinin belirli bir bölgesinde konuşulan dildir. Aynı ağız konuşan insan topluluğu konuşma topluluğu olarak bilinmektedir ve bir ağız konuşma topluluğu yaş, cins, coğrafya, tarih, sosyo-ekonomik sınıf gibi değişik etkenlere dayanabilir.”

Doğan Aksan'a göre ağız “aynı lehçe içinde, daha küçük ayrımlara dayanan konuşma biçimidir” (2007: 142). Berke Vardar, ağız kavramını şöyle tanımlamıştır: “Bir dil ya da lehçe alanı içinde yer alan konuşma biçimlerini, söyleyiş türlerini, kimi durumlarda da toplumsal özellikleri yansıtan kullanımların her biri” (1980: 18). Süer Eker ağız kavramı ile ilgili olarak şunları kaydetmiştir: “Bir dil veya lehçenin daha küçük yerleşim bölgelerinde, yazı diline oranla birbirinden az çok ayrılan konuşma biçimidir” (2002: 46).

Yapılan tanımlardan anlaşılacağı üzere ağız, belli bölge veya topluluğa ait, standart dile göre söyleyiş farklılıkları bulunan, içerisinde toplumsal özellikler barındıran konuşma biçimidir.

Türkiye Türkçesi ağızları Eski Türkçe Dönemi'ndeki ses birimsel ve biçim bilgisel özelliklerin bazılarını taşımakta; Eski Türkçe Dönemi'ne ait metinlerde bulunan bazı söz varlığı unsurlarını içerisinde barındırmaktadır. Ağızlarda eskicil özellikler belirlenirken dikkat edilmesi gereken şeylerden biri ilgili kavram işareti³ ya da özelliklerin standart dilde hâlihazırda kullanılmıyor olmasıdır. Türkiye Türkçesi ağızları için eskicil olan özellikler başka lehçe veya lehçelerin standart ağzında bu özelliği göstermeyebilir. Eskicilik ölçütü anılan şartlar içerisinde değerlendirilmelidir. Bu çalışmada eskicil söz varlığı ile *Derleme Sözlüğü*'nde (DS) Aydın ili ağızlarında (AyA) kaydı bulunup ölçünlü dilde (*Türkçe Sözlük*'te) yer almayan veya “ağızlardan” kaydı düşülen kavram işaretleri kastedilmektedir

Eskicil kavramı çeşitli araştırmacılar tarafından eskil biçim / eskilik (Vardar, 2007), eski / eskicilik / eski söz / eski biçim (Karaağaç, 2022), eskicil biçim (İmer vd., 2013), eski, eskicilik, eski kelime, eskilik (Korkmaz, 2010), saklantı (Akar, 2018), eski biçim (Hengirmen, 1999) vb. şekillerde adlandırılmıştır. Hint-Avrupa dil araştırmalarında da yer alan bu konu ile ilgili bazı araştırmacıların düşünceleri şöyledir:

² Köktürk harfli yazıtların fonetik, morfolojik özellikleri ve söz varlığı göz önünde bulundurulduğunda dönemin standart yazı dilinin içinde (Köktürkçe) Oğuzca unsurların varlığı şiveleşme sürecini kanıtlar niteliktedir. Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Korkmaz, 2013; Gülsevin, 2004.

³ “Kavram işareti” sözcük ve sözcük gruplarını ifade etmektedir.

Günay Karaağaç “Bugün kullanılmayan veya eski biçim ve anlamıyla kullanılan herhangi bir dil birimi” (2022: 372); Zeynep Korkmaz “Eskiden kalma; yazı ve konuşma dilinde artık kullanımdan düşmüş olan, dilin daha eski veya tarihî devirlerine ait kelime, deyim ve şekiller” (2010: 85); Mehmet Hengirmen “Dilin zamana bağlı kurallarına uymayarak eskiliğini muhafaza eden biçim” (1999: 157) şeklinde görüş bildirmiştir. Ali Akar “saklantı” kavramıyla karşılaştığı eskicil özellik gösteren sözcüklerin eski formlarının belli bölgelerde, ağızlarda veya metinlerde çeşitli düzeylerde korunduğunu ve bunların genel dilde bilinmediğini; yalnızca saklama düzeyindeki (bölge, ağız) dil kullanıcıları tarafından bilindiğini ifade etmiştir (2018: 27). Gürer Gülsevin ise sözcüklerin eskicil özellik gösterip göstermediğini tespit etmek için mutlaka art zamanlı bir incelemenin gerekli olduğundan bahsetmiştir (2015). Keith Brown ve Jim Miller sözlüklerinin arkaizm maddesinde “Dilin daha eski bir biçiminden alınan bir sözcük ya da yapı” (2013: 34) tanımını verirken A. A. Skryabina (2022: 290) “arkaik sözcükler”in aktif kullanımdan çıkan kavram işaretleri olduğunu ifade etmiştir. Mahbuba Umudova ise eskicil kabul edilen kavram işaretlerinin modern dönemde kullanılanların eskimiş biçimleri olduğuna dikkat çekmiştir (2022: 5898). Ahanov “eskiyen sözler” ifadesiyle tanımladığı eskicil kavram işaretlerinin tarihlik ve eskilik olmak üzere ikiye ayrıldığını; tarihlik olarak nitelendirilenlerin kullanımdan tamamen düştüğünü, eskiliklerin ise günümüzde farklı adlandırılan nesnelerin önceki adları olduğunu düşündürmektedir (2013: 148).

Anılan görüşlerden anlaşılacağı üzere eskicil özellik taşıyan kavram işaretlerinin standart dilde kullanımdan düştüğü, belli bölgelerde kullanılan ağız ve lehçelerde yer aldığı söylenebilir. DS’de AyA kaydıda tanımlanan standart Türkiye Türkçesinde kullanılmayan ve eskicil özellik gösteren birçok kavram işareti bulunurken Eski Türkçe Dönemi’nden AyA’ya uzanan ve ölçünlü dilde kullanılan kavram işaretleri de bulunmaktadır.

Literatür taraması

Türkiye’de ağız araştırmaları ile ilgili çalışmalar 19. yüzyıl sonlarında hız kazanmaya başlamıştır. Ancak Türkiye’deki ağız araştırmaları tarihinin değerlendirildiği önemli çalışmalarda 1940 yılı eşik olarak kabul edilmiştir. (Korkmaz, 1995; Demir, 1997). Ahmet Caferoğlu, Ömer Asım Aksoy ve Kemal Edip Kürkçüoğlu gibi bilim insanlarının önemli çalışmaları 1940’tan sonraki ağız araştırmaları çalışmalarına yön vermiştir. 1970’li yıllardan günümüze Efrasiyap Gemalmaz, Ahmet Bican Ercilasun, Selâhattin Olcay, Sadettin Buluç, Ahmet Buran, Tuncer Gülensoy, Hamza Zülfikar, Leyla Karahan, Nurettin Demir başta olmak üzere birçok Türkolog tarafından ağız araştırmaları yapılmıştır ve yapılmaya devam etmektedir.

Türkiye Türkçesi ağızları, içerisinde bulundurduğu eskicil özellik taşıyan kavram işaretleri bakımından önem arz etmektedir. DS, Türkiye Türkçesi ağızlarına ait zengin bir söz varlığına sahiptir. Dolayısıyla içerisinde Türkiye Türkçesi ağızlarına ait birçok eskicil kavram işaretini barındırmaktadır. Hem DS verileri hem de sahada yapılan derlemeler sonucunda kaydedilen metinler kullanılarak eskicil özellik gösteren kavram işaretleri derlendiği ağız bölgesi, boylar veya konuşulduğu iller göz önünde bulundurularak ilgililerin dikkatine sunulmuştur.

DS verilerine göre ya da Türkiye Türkçesi ağızları ile Eski Türkçe Dönemi’ndeki eserlerin söz varlığını karşılaştıran çalışmalardan bazılarını aşağıda belirtilmiştir:

Tuncer Gülensoy’un (1985: 107-115) “Doğu Anadolu Ağızları ve Divânü Lugâti’t-Türk” adlı bildirisi Doğu Anadolu ağızlarının söz varlığında bulunan 62 adet kavram işaretinin DLT’ye dayanmasını göstermesi açısından dikkate değerdir.

Ali Akar (2000: 106-129) tarafından sunulan “Divânü Lugâti’t-Türk ile Anadolu Ağızlarındaki Ortak Unsurlar Üzerine Bir Deneme” adlı bildiride yazı dilinde yer almayan fakat DS’de bulunan 157 adet kavram işareti DLT’dekilerle karşılaştırılmıştır. Belirlenen fonetik değişiklikler, kavramların anlam ve tür özellikleri ile birlikte dikkate sunulmuştur.

Eyüp Akman (2004: 7-16) DLT ve Dede Korkut Kitabı’ndaki bazı kavram işaretlerinin ve kalıplaşmış ögelerin Kastamonu ağızı ile karşılaştırdığı çalışmasında *Yeni Tarama Sözlüğü* verilerine göre

Kastamonu ağzına yansımalarını ortaya koymuştur. Tespit edilen kavram işaretleri söz konusu ağza ait derlemelerden elde edilen cümlelerin içinde kullanılarak / bağlam içinde kullanılarak belirtilmiştir.

A. Mevhibe Coşar (2008: 342-350) “Rize İli Ağızlarında Divanü Lügati’t-Türk ve Mukaddimetü’l-Edeb İzleri” konulu bildirisinde T. Günay tarafından hazırlanan “Rize İli Ağızları” adlı eser ile DLT ve *Mukaddimetü’l-Edeb*’deki kavram işaretlerini karşılaştırmıştır.

Servet Ertekinoglu (2016: 189-203) “Doğu Anadolu Ağızlarındaki Bazı Sözcük ve Eklerde Eskicil İzler” adlı çalışmasında eskicil özellik gösteren 37 kavram işareti ve 2 biçim birimi tespit etmiştir. Art zamanlı karşılaştırma için EDPT ve DLT kullanılmıştır.

Emine Atmaca (2018: 149-171) “Batı Akdeniz Yörüklerinin Ağzında Eski Türkçe Unsurlar” konulu makalesinde Antalya bölgesinde yaşayan Yörük ağzlarındaki eskicil söz varlığını DS verilerine göre dikkate sunmuştur. Eskicil özelliklerin belirlenmesinde XI. yüzyıl öncesi metin, gramer ve sözlüklere başvurulmuştur. Çalışmada 78 eskicil özellik gösteren sözcük ve 2 biçim birimi tespit edilmiştir.

Zühal Ölmez ve Nermin Değer’in (2020: 851-879) “Çorum Ağzındaki Eskicil Söz Varlığından Örnekler” başlığını taşıyan makalelerinde Eski Türkçede (8.-13.yüzyıllar) ve Orta Türkçede (13.-18. yüzyıllar) bulunan sözcüklerin (art zaman), ölçünlü Türkçede (eş zaman) kullanılmayıp söz konusu ağzda kullanılan biçimlerinin saptanması amaçlanmıştır. 350 civarında eskicil özellik taşıyan kavram işareti tespit edilmiştir.

Ferdi Güzel (2021) tarafından hazırlanan “Türkiye Türkçesi Ağızlarında Eskicil (Arkaik) Kelimeler” konulu kitapta 80 kavram işareti DS verilerine göre Eski Türkçe Dönemi’ni kapsayan sözlüklerle karşılaştırmalı olarak verilmiştir.

Serdar Karaoğlu ve Nazmi Alan (2022: 538-549) “Afyonkarahisar Ağızlarında Eskicil Ögeler” konulu çalışmalarında Afyon ili ağız metinlerinde yer alan kavram işaretleri DLT’dekiler ile karşılaştırarak eskicil özellikleri belirlemişlerdir. Eskicil özellik gösteren kavram işaretlerinin Afyon ili ağzlarından derlenen cümle örneklerinin içinde gösterilmesi dikkate değerdir.

Ağzılarda eskicil özellik gösteren kavram işaretlerinin tespit edildiği güncel çalışmalardan birisi Burak Telli (2024: 63-80) tarafından “Kahramanmaraş Ağızları Söz Varlığında Arkaik Unsurlar” konulu çalışmadır. Çalışma neticesinde Tarama Sözlüğü dikkate alınarak 52 kavram işaretinin Eski Türkçe Dönemi eserleri ve DLT’ye göre eskicil özellik gösterdiği tespit edilmiştir.

Leyla Karahan’ın Türkiye Türkçesi ağzılarını 3 ana bölgeye göre sınıflandırdığı çalışmasında Batı grubu ağzıları içerisinde değerlendirdiği (1996: 155) AyA ile ilgili yapılmış ilk derleme Ahmet Caferoğlu’na aittir. “Aydın İli Ağızlarından Örnekler ve Etnografya Bakımından Özellikleri” başlıklı çalışmada yöreye ait bazı türküler ve masallar yer almaktadır (Caferoğlu, 1965: 1-28).

AyA ile ilgili ilk lisansüstü çalışma Nuri Karasakaloğlu tarafından yapılmıştır. Doktora tezinde Aydın merkez ağzından derlemeler yapılmış, metinlerden hareketle söz dizimi hariç gramer özellikleri incelenmiştir. Ayrıca metinlere ait sözlük de bulunmaktadır (Karasakaloğlu, 2005). Anılan çalışmadan sonra yazarın doktora tezinden hareketle hazırlanmış Ali İhsan Yapıcı’ya ait (2022) “Aydın ve Yöresi Ağızları” adlı dil bilgisi incelemesi ve sözlükten oluşan çalışma sadece merkez ağzını kapsamaması bakımından önem arz etmektedir.

Yukarıda, ağzılarda eskicil özellik gösteren kavram işaretlerini konu alan bazı araştırmalar hakkında kısa bilgiler verilmiştir. Yapılan çalışmaların art zamanlı inceleme için Eski Türkçe Dönemi’ne ait kavram işaretlerini içerisinde barındıran (tarafımızca da kullanılan EDPT, DTS, HdA ve DLT gibi Türkçenin tarihî devirlerini kapsayan sözlüklerden yararlanıldığı tespit edilmiştir. Ancak yapılan araştırmalarda Eski Türkçe Dönemi’ne ait II. Türk Kağanlığı, Ötüken Uygur Kağanlığı Dönemi’nde dikilen yazıtlarda; Budist, Manihaist çevreye ait metinlerin çevrilmesiyle oluşmuş eserlerde; Eski Uygur Türkçesi Dönemi’nde çeşitli amaçlar için yazılmış “sivil belgeler” olarak adlandırılan eski Uygur hukuk

vesikalarında, eski Uygur tıp metinlerinde; dinî ve din dışı konularda yazılmış eski Türk şiirinde bulunan örneklerin çalışmalarda çok az yer aldığı hatta eskicil özellik gösteren kavram işaretlerinin geçtiği tarihî metinlerdeki örneklerine bağlam içerisinde yer verilmediği gözlemlenmiştir.

Yöntem ve sınırlılıklar

Çalışmada doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem “Nitel araştırma, gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, olguların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma olarak tanımlanabilir” (Yıldırım ve Şimşek, 2008: 39). Çalışma kapsamında eskicil özellik taşıyan ya da Eski Türkçe Dönemi’nden AyA’ya uzanan kavram işaretleri tespit edilirken DS esas alınmıştır. DS’de AyA kaydı bulunan kavram işaretlerinin eskicil özellik gösterip göstermediği tespit edilirken Eski Türkçe Dönemi’ni kapsayan EDPT, DTS, HdA ve DLT’den yararlanılmıştır. Kavram işaretleri belirlendikten sonra Köktürk ve Eski Uygur Türkçesi Dönemi eserlerindeki durumları göz önünde bulundurularak cümle içerisindeki kullanımları gösterilmiştir. AyA’da eskicil olduğu belirlenen kavram işaretlerinin Eski Türkçe Dönemi’ne ait metinlerde bulunuyor olması eskicilik ölçütünü destekleyen bir unsur olarak düşünülmektedir. Ayrıca DS’de *ağulan-* örneğinde olduğu gibi fiilin *agu* isim köküne ait veya *aguk-* fiiline ait cümle örneklerinin de verilmesi uygun görülmüştür. Eskicilik ölçütü DS’de AyA kaydı düşülen kavram işaretinin *Türkçe Sözlük*⁴’te bulunmaması veya “ağızlardan” ifadesinin yer almasıdır. Çalışmada eskicil özellik taşıdığı tespit edilmiş kavram işaretlerinin diğer ağız, şive ve lehçelerde eskicil özellik gösterip göstermediği çalışma konusunun dışında tutulmuştur. Yukarıda anılan Eski Türkçe Dönemi’ni kapsayan sözlüklerde yer alıp hem AyA’da hem de *Türkçe Sözlük*’te tespit edilen kavram işaretlerine de bulgulara yer verilmiştir.

Bulgular

AyA’da eskicil isimler:

DS’ye göre AyA kaydı bulunan *arık*, *berenarı*, *bertik*, *çaşıt*, *darı*, *dumağ*, *pişi*, *sındı*, *yağırılı*, *yemiş* kavram işaretleri için *Türkçe Sözlük*’te “ağızlardan” yer almaktadır. *Bitik*, *çepiş*, *çiyin*, *doğrum*, *nelik* ise *Türkçe Sözlük*’te tespit edilememiştir. Anılan ölçütlere göre söz konusu isimler eskicil olarak değerlendirilmiştir.

arık: su yolu (DS 1/315)

AyA’da *arık* şeklinde kullanılan kavram işareti EDPT (1972: 214) *arık* “sulama kanalı”, DTS (1969: 52) *arık* “dere” biçiminde tespit edilmiştir. DLT’de 9 geçiş sıklığına sahip kavram işareti “ırmak” anlamına gelmektedir (2015: 554). Kavram işaretinin bir atasözünün içerisinde de bulunması eskiliğini kanıtlaması bakımından dikkate değerdir:

agılda oğlak tuğsa **arık**da otı öner: *Ağılda oğlak doğsa nehirde otu biter* (DLT; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 31).

berenarı: şöyle böyle, az çok, oldukça, biraz, üstünkörü (DS 2/632)

AyA’da *berenarı* biçiminde kullanılan kavram işaretinin *beri* ve *ağarı* kavram işaretlerinin birleşmesiyle oluştuğu düşünülmektedir (Küçükbalı, 2022: 121). Sözlüklerde bulunmayan bu kavram işareti Eski Uygur Türkçesinde inaru berü (AyA’daki kullanımına göre yer değiştirmiş olarak) biçiminde ikileme yapısındadır (Şen, 2017: 112). İkilemelerin ilk ve son ögesinin yer değiştirmesi Türk dilinin yapısının mantığına aykırı bir durum teşkil etmemektedir.

⁴ *Türkçe Sözlük*’ün <https://sozluk.gov.tr/> web adresindeki güncel versiyonu kullanılmıştır.

bertik: yara, bere (DS 2/636)

Eski Türkçe *bert-* “yarala-, kır-“ kavram işaretinin üzerine /-k+/ fiilden isim yapma ekinin gelmesiyle oluşmuş bu gövde AyA’da “yara, bere” anlamındandır. DTS’de (1969: 96) *bert-*, *bertin-*, *bertiş-* şekilleri de tespit edilen kavram işareti HdA’da (2021: 160) *bertök* “yaralı” şekliyle yer almaktadır. DLT’de ise (2015: 524-302) aynı anlamla *bert-* ve *bertin-* olarak bulunmaktadır:

ol anıñ elgin **bertti**: *O, onun elini bertti*. Bir şeyi yaralamak veya istemeden kırmak (DLT, Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 524).

elig **bertindi**: *el, darbe vb. şeylerden dolayı bertildi ve onda zayıflık ve durgunluk belirdi* (DLT; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 302).

Anılan kavram işareti Eski Uygurca fal kitabı *Körüm Bitig*’de *bert-* biçiminde fiil kökü olarak tespit edilmiştir:

savdı seni **bertgeli** ig toga egirdi seni. ... *savurdu seni hırpalamak için. Hastalık, sardı seni* (KÖB 19; Şen, 2017: 138).

bitik: defter, mektup (DS 2/710)

Biti- eyleminin üzerine gelerek /-G+/ yazıtlarda, Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi Dönemleri’nde *bitig* olarak sık kullanılan gövde hâlindeki kavram işaretinin “yazıt, kitap, belge, senet, vasiyetname, yazma şekli, muska, nazarlık, tılsım vb.” birçok anlamı bulunmaktadır (Alyılmaz, 2015: 272). EDPT’de (1972: 303) “yazıt, mektup, kitap, belge”; DTS’de (1969: 103) “kitap, yazıt, mektup, el yazısı, muska”; HdA’da (2021: 181) “kitap, yazı, harf”; DLT’de (2015: 590) “kitap, mektup, yazılı kâğıt” anlamları verilmiştir. Yazıtlarda, Eski Uygur ve Karahanlı Dönemi’ne ait eserlerde anılan kavram işaretinin yer aldığı cümle örnekleri aşağıda dikkate sunulmuştur:

bu **bit(i)g** : bit(i)gme : (a)tısı : yoll(u)g tig(i)n : bit(i)d(i)m: *Bu yazıtı yazan (Köl Tigin’in yeğeni olan ben) Yollug Tigin yazdım* (Köl Tigin Güney 13; Alyılmaz, 2005: 31; Tekin, 2020: 36-37).

b(e)lgüsin : **bit(i)gin** : bu : urtı: *Damgasını, bengü taşını burada yazdırdı* (Tariat Güney 2-3; Mert, 2009: 137).

benğü y(a)l(l)m k(a)y(a) **bitig** ur(a)y(ı)n: (Ey) ölümsüzlük / sonsuzluk kayası, (ey) yalçın kaya (sana) yazıt(ımı) yazayım (Tuyekta IV; Mozioglu, 2016: 278).

bu ırk **bitig** (e)dgü ol: *Bu fal kitabı iyidir* (Irk Bitig 66; Tekin, 2017: 26).

kutlug bolzun bu **bitig** idisi: *Bu yazıtın sahibi kutlu / mutlu olsun* (Man. I 21/9; Le Coq: 1936).

çaşıt: casus, dedikoducu (DS 3/1085)

Eski Türkçede *çaşut* şeklinde bulunan kavram işareti EDPT’de (1972: 431) *çaşut* “yanlış suçlama”, HdA’da (2021: 224) *çaşut* “iftira” olarak yer almaktadır. AyA’da *çaşut* kavram işaretinden türemiş *çaşutçı* “gözetleyici” sözcüğü de kullanılmaktadır. Bu kavram işareti HdA’da (2021: 224) *çaşutçı* “iftiracı” anlamıyla değerlendirilmiştir. Söz konusu kavram işareti KÖB’de “dedikodu, iftira” anlamıyla tespit edilmiştir:

til talaşur **çaşut** yongag tikileşür. ... *mutlu edici değildir. Ağız dalaşı başlar. Söylentiler artar* (KÖB 79; Şen, 2017: 140).

çepiş: bir yaşındaki keçi yavrusu (DS 3/1099)

AyA'da *çepiş* “bir yaşındaki keçi yavrusu” anlamıyla yer almasına karşın Eski Türkçe Dönemi’ni kapsayan sözlüklerde benzer anlamlarla bulunmaktadır. EDPT’de (1972: 399) *çepiş* “altı aylık keçi yavrusu veya bir yaşındaki keçi yavrusu”, DTS’de (1969: 144) *çepiş* “altı aylık keçi”, HdA’da (2021: 226) *çepiş* “erkek adı” ve DLT’de (2015: 158) *çepiş* “altı aylık keçi yavrusu” olarak bulunmaktadır. Eserde ifadenin geçtiği herhangi bir cümle örneği bulunmamaktadır.

çiyn: omuz (DS 3/1208)

DS’de *çiyn* kavram işareti “omuz” anlamıyla yer almaktadır. Sözcüğün *çiyn* gövde biçimiyle yazıtlarda izine rastlanmamıştır. *Çiyn* gövdesinin kökünün < *çık şeklinde olduğu ve Türkçede bazı organ adlarında kalıplaşmış olarak bulunan +(I)n çokluk ekinin anılan sözcüğün üzerinde donmasıyla meydana geldiği düşünülmektedir (Arslan, 2018: 36). EDPT’de *çigin* / *çikin* olarak bulunan kavram işareti hakkında anlamının tartışmalı olduğu ve muhtemelen omuz ya da omzu boyna bağlayan vücut bölümü gibi anlamları bulunduğunu ifade edilmiştir (Clauson, 1972: 415).

darı: mısır, mısır tanesi (DS 4/1370)

EDPT’de (1972: 538) *tarığ*, *taru*, *darı* biçimleri bulunan kavram işareti için “ekin, mısır” anlamları verilmiştir. HdA’da *tarığ* biçiminde yer alan kavram işaretinin “*tohum, bitki, ekin, boz darı, tahıl, buğday*” gibi anlamları bulunmaktadır (2021: 677). DLT’de bu sözcüğün Türklerin çoğunda “buğday” anlamına geldiği Oğuzlarda ise “akdarı” anlamında kullanıldığı ifade edilmiştir (2015: 856). AyA’da ötümlüleşmiş t>d ve sondaki g ünsüzünün düşmesiyle *darı* şeklinde tespit edilen kavram işaretinin Eski Türkçe Dönemi’nden itibaren özellikle Oğuz boyuna mensup topluluklarda anlam daralmasına uğrayarak sadece “mısır” anlamını karşıladığı açıktır. Eski Türkçe Dönemi’ne ait kaynaklarda *tarığ* yukarıda belirtilen anlamlarıyla işlek biçimde kullanılmıştır. Köktürk alfabesiyle yazılmış metinlerden olan *İrk Bitig*’te *tarığ* “ekin” anlamıyla bulunmaktadır:

tarığ bişdi; yaş ot ündi; yılıka kişike edgü boltı tir: *Ekinler olgunlaştı, taze otlar çıktı. Hayvanlar ve insanlar için iyi oldu, der* (İrk Bitig, 53; Tekin, 2017: 24-32).

Eski Uyğur Hukuk Vesikaları⁵’nda *tarığ* kavram işareti *tarığ tarı-* biçiminde nesne tekrarlı fiilin⁶ ilk ögesini oluşturmuştur:

... **tarığ** tarımağka yirni altmış aqka apamka on iki sıtır ço yaqasın iligte alıp birürmen: *ekin ekmeye alanı Altmış Ak’a dedeme on iki sıtır ço kirasıyla elden alıp veririm* (RH 03 / 1-5; Şen, 2022: 259; Keskin, 2022: 156).

Vesikalarda Oğuz Türkçesindeki anlamıyla da *tarığ* “mısır” tanıklanmıştır:

iki şıg **tarığ** üç şıg yür birürmen: *İki şıg (ölçü) darı üç şıg (ölçü) tahıl veririm* (RH 14 / 8-9; Şen, 2022: 273; Keskin, 2022: 165).

Budist çevrede oluşturulmuş eski Uyğur Edebiyatının önemli eserlerinden olan *Maytrısimit*’te *tarığ* kavram işareti “tohum” ve *Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesi*’nde “ekin, tarla” anlamıyla bulunmaktadır:

⁵Eski Uyğur Hukuk Vesikaları Türk boy ve topluluklarının konargöçer yaşam tarzının yanında çeşitli sebeplerle yerleşik düzene geçtiği zamanlarda (Turfan Uyğur Devleti) meydana getirilmiştir. Bu yeni yaşam düzeninin ekonomik faaliyetlere yansımaları olarak görülebilecek tarıma dayalı modelle satış, kiralama, takas, borç alıp verme amacıyla düzenlenen anlaşma metinlerinde eski Türk tarım kültürüne ait birçok kavram işareti bulunmaktadır.

⁶Geçişli fiil kök, köken ve gövdelerinin (olumlu-olumsuz), nesnesi ile birlikte genel bir kavramı karşılamasıyla nesne + fiilden oluşan birleşik fiiller yani nesne tekrarlı fiiller oluşmuştur (Alyılmaz, 2017).

yartag aş içgü **tarıg** .. dek ed tavar miñ tümen tümen kurla ... birdiñiz: eşyası yiyecek, içecek, tohum, mal mülk defalarca verdiniz (Maytrısimit, 12/7-8-9; Tekin, 2019: 58).

tarıg tarıyü emeri tınlıglarig kuşçı keyikçi balıkçı avçı torçı tuzakçı bulup ayıg kılınç kılur tınlıglarag ölürür: *Tarla ekilirken kuşçular, geyikçiler, balıkçılar, avcılar, torcular, tuzakçılar da sayılamayacak kadar çok canlı varlık bulup kötü işler yapıyor (günah işliyor) ve canlıları öldürüyorlar* (PKPH, I/6; Orkun, 1940: 2; Hamilton, 2020: 31).

doğrum: deve yavrusu (DS 4/1566)

AyA'da “deve yavrusu” anlamına gelen bu kavram işareti EDPT'de (1972: 549) *torum* şeklinde aynı anlamla yer almıştır. Eski Türkçe Dönemi'ne ait eserlerden DLT'de de *torum* biçiminde tespit edilmiştir (2015: 894.) DLT'de sözcüğün anlamı “sütten kesilmiş ve annesi hamile olan deve yavrusu” olarak detaylı biçimde ifade edilmiştir. Söz konusu kavram işaretine Köktürk ve Uygur Dönemi dil yadigârlarında rastlanmamıştır.

dumağ: nezle, grip, bronşit (DS 4/1601)

EDPT'de kavram işaretinin kökünün *tum* olduğu ve “soğuk” anlamına geldiği belirtilmiştir (1972: 505). DTS'de *tumagu* biçiminde yer alan kavram işareti için “burun akması” anlamı verilmiştir (1969: 585). HdA'da (2021: 756) ve DLT'de (2015: 898) aynı şekilde tespit edilen kavram işareti için “nezle” anlamı bulunmaktadır.

Bu kavram işaretine ait tek örnek *tumağı* şeklinde eski Uygur tıp metninde tespit edilmiştir:

tumağı bolup kidmeser soğun sakalı sadun sakalı birle sokup sağ yağka yoğurup işleser alku **tumağıka** yaraşur: *Nezle eğer geçmezse soğan ve sarımsak özü birlikte ezilerek yağ ile yoğrulursa bütün nezleye iyi gelir* (Rachmati, 1930: 12).

nelik: niçin (DS 9/3245)

Eski Türkçe Dönemi'nden itibaren “ne” kavram işareti bazen tek başına bazen de ek veya edatlarla birleşerek cümlede soru zarfı göreviyle kullanılmıştır. Örneğin II. Türk Kağanlığı Dönemi'nde dikilmiş Orhun Yazıtları'nda “ne niçin” anlamıyla *ne* ve *neke* sözcükleri dikkat çekmektedir. Köl Tigin Yazıtı'nın doğu 9; Bilge Kağan Yazıtı'nın doğu 9 ve Tonyukuk Yazıtları'nın 14, 32, 39, 56 ve 57. satırlarında “ne” şeklinde örnekleri tespit edilirken 56 ve 57. satırlarında “neke” biçimleri yer almaktadır. Eski Uygur Türkçesi Dönemi'nden itibaren “ne” kökünün üzerine bazı ek veya edatlar getirilerek kurulan “niçin” anlamına gelen soru zarflarının sayısında artış olmuştur. Eski Uygur Türkçesi Dönemi'nde meydana getirilen yazılı eserlerde “niçin” anlamıyla kullanılan kavram işaretlerini şöyle dikkatlere sunmak mümkündür: *ne, neke, neçükleti, negü, negük, negülük, ne üçün* (Eraslan, 2012: 238-239). AyA'da bulunan *nelik* kavram işareti Eski Uygur Türkçesi'nde ikinci ünlüsü yuvarlak biçimde *nelük* şeklinde tespit edilmiştir.

EDPT'de *nelük* biçiminde yer alan kavram işareti hakkında “niçin” anlamı bulunmaktadır (1972: 777). DTS'de de “niçin, nasıl” anlamları verilmiştir (1969: 357). HdA'da “neden, niçin” anlamıyla yer alan alırken (2021: 488) DLT'de aynı biçim ve anlamlarla bulunmaktadır (2015: 768). *Nelük* kavram işaretine ait bazı örnekler aşağıda belirtilmiştir:

kanı **nelük** ölgey ol beglig ol köneki **nelük** toñgay: *Gözde sevgilisi niçin ölmüş? Beydir o. Kovası niçin dunsun?* (İrk Bitig, 57; Tekin, 2017: 25-33).

Barutçu, Eski Uygur Türkçesi Dönemi eserlerinde *nelük* kavram işaretinin az bulunmasının *nelük* ile aynı anlama gelen *neçük* ve *neteg* soru zarflarının tercih edilmesi sonucunda ortaya çıkan bir durum olduğunu vurgulamıştır (Barutçu, 1992: 74).

Karahanlı Türkçesi Dönemi'nde ise söz konusu kavram işareti işleklik kazanmıştır. KB'de kullanım sıklığı 45'tir.

negü kıldım erki elig men saña / **nelük** türdün emdi bu öçke maña: *Ey elli ben sana ne yaptım? / niçin şimdi bana şimdi böyle kin bağladın?* (KB 369; Arat, 2008: 146).

yirindin bu ilke **nelük** gelmişin / ayu birdi barça özi bilmişin: *Memleketinden buraya neden geldiğini, kendisinin bildiklerini, her şeyi söyleyiverdi* (KB 504; Arat, 2008: 168).

pişi: gözleme (DS 9/3462)

AyA'da bir yiyecek adı olarak kullanılan *pişi* kavram işaretinin kökü Eski Türkçe *bış-* fiiline dayanmaktadır. *Bış-ıg* şeklinde gövde hâlinde de Eski Türkçe Dönemi'nde kullanımı tespit edilmiştir. Batı Türkçesinin karakteristik özelliği gereği sondaki -g- ünsüzü düşmüştür. EDPT'de *bışığ* biçiminde bulunan kavram işareti için “olgun, olgunlaşmış” anlamı verilmiştir (1972: 378). DTS'de *bışig* biçiminde “pişirilmiş, haşlanmış” anlamlarıyla (1969: 106); HdA'da *bışıg* şeklinde “olgun, pişmiş ve yiyecek için kuru” anlamlarıyla yer almıştır (2021: 168). DLT'de ise *bışık* / *bışıg* “pişmiş” anlamındadır (2015: 585-586).

Eski Türkçe Dönemi'ne ait metinlerde hem *bış-* “olgunlaşmak” hem de *bışıg* “olgunlaşmış” şeklinde görülen kavram işareti birleşik fiilin isim unsuru olarak da kullanılmıştır. Özellikle Eski Uygur Türkçesi Dönemi'nde yazılmış eserlerde bu kavram işaretinin hem fiil kökü yapısındaki hem de fiilden isim yapılmış hâline / gövde yapısındaki biçimine rastlanılmaktadır:

tarıg **bışdi**; yaş ot ündi; yılıka kişike edgü boltı tir: *Ekinler olgunlaştı; taze otlar çıktı; hayvanlar ve insanlar için iyi oldu, der* (İrk Bitig, 53; Tekin, 2017: 24-32).

et-özünüz yarukı koptın sıgar yarutur sızgurmuş **bışıg** altun teg titrü körüp kanınçsız yüüzlüg tegirminiz yaltıyur ay teñri tilgeni teg: *Bakmaya doyum olmayan vücudunuzun parlaklığı eriyerek işlenmiş altın gibi her tarafı aydınlatır. Yüz(ünüzün) yuvarlak(lığı) Ay Tanrı'nın tekerleği gibi parlar* (AY V 348/18; Uçar, 2009: 38).

Eski Uygur Türkçesi Dönemi'ne ait Altun Yaruk VII, Eski Uygur Hukuk Vesikaları ve Eski Uygur şiirinde *bışıg* kavram işareti sırasıyla *kıl-*, *tap-* ve *ol-* fiillerinden önce gelerek birleşik fiilin isim unsuru olmuştur:

bod(a)r(a)nıg **bışıg** kılıp üjikin yañılmađın sözlezün anta basa manzun: *Bu büyüüyü olgunlaştırıp / oluşturup (tek) harfini (bile) yanılmadan / hatasız söylesin. Ondan sonra inansın* (AY VII 598-600 Çetin, 2020: 186).

ogul törüsi birle ölginçe köni **bışıg** tapınzun: *Evlatlık kanununa göre ölene dek doğru olarak, olgunluk ile hizmette bulunsun* (Ad 03/ 7-8; Şen, 2022: 311; Keskin, 2022: 206).

yig edler tegşilip **bışıg** boltı / yıdı yıparı bura turur çatıg boltı: *Çiy şeyler değişerek büyüdü, olgunlaştı / kokusu kuvvetle etrafa dağıldı* (Eski Türk Şiiri, 35/134; Arat, 2024: 302).

Türkische Turfan Texte VII'de T. 3 M. 66 numaralı tıp metninde “kuru zencefil” **bışıg** *singir* kavram işareti ile karşılanmıştır (1936: 33).

sındı: makas (DS 10/3610)

AyA'da “makas” anlamına gelen bu kavram işareti EDPT' de (1972: 836), DTS'de (1969: 500) ve DLT'de (2015: 820) aynı anlamla yer almaktadır. Ayrıca DLT'de bu kavram işareti için Oğuzca kaydı düşülmüştür. Eski Türkçe Dönemi'ne ait metinlerde bu kavram işareti tespit edilmemiştir. Eski Oğuz Türkçesinde *sındu* biçiminde kullanılan kavram işaretinin kökeni ile ilgili birçok farklı görüş

bulunmaktadır. Doerfer'in Türkçe *sın-* "kırıl-, parçalan-" kökünün üzerine gelen -tu fiilden isim yapma eki ile ilgili örnekleme yapmak amacıyla verdiği gövdelerden birisi *sınu* sözcüğüdür (Doerfer, 1967). Clauson ise sözcüğü alıntı sözcük olarak belirtmiştir (1972: 836). Gülensoy (2011) ve Eren (2020) sözcüğün makas anlamına geldiğini söyleyerek Anadolu ağızlarında *sındı*, *sınu*, *sundu* biçimlerinde kullanıldığını ifade etmişlerdir. Sertkaya'ya (2020) göre ise sözcüğün kökeni konusunda tatmin edici delillendirme Hamilton tarafından yapılmıştır. Hamilton sözcüğün Çince'den ödünçlendiği saptayarak "jian-daw" *sınu* denklğine ulaşmıştır (1995: 30-31). Eski Türk boy ve topluluklarının en fazla temasta bulunduğu milletlerden birisi de Çinlilerdir. Hun Dönemi'nden beri Çin kaynaklarında Türk boy ve toplulukları ile birçok bilgi bulunmaktadır. II. Türk Kağanlığı Dönemi'nde dikilen Köl Tigin Yazıtı'ndaki bu yirde : ol(u)r(u)p : t(a)bg(a)ç : bod(u)n birle tüz(ü)lt(ü)m: *Bu yerde (Ötüken'de) oturup Çin ile ilişkilerimi düzelttim* (Köl Tigin Güney 5; Alyılmaz, 2005: 30; Tekin, 2020: 34-35) ifadesinden anlaşılacağı üzere milleti temsil eden en üst makam olan kağanların devlet politikalarında Çin her zaman kendisine yer bulmuştur. Anılan yazıtın bir yüzünün Çince olması / Çin İmparatoru tarafından yazdırılması, Ötüken Uygur Kağanı Böğü Kağan'ın Çin'den gelen yardım talebi üzerine Çin'e gidip isyan bastırması gibi gelişmeler Çin ile Türk boy ve topluluklarının hem devlet hem de halk düzeyinde kurulan ilişkiyi kanıtlar niteliktedir. Bu ilişki sonucunda Türk boy ve topluluklarının kurdukları devletler arasında, ekonomik ve kültürel hayatta aynı zamanda Türkçe ve Çince arasında karşılıklı etkileşimler olmuştur. Çince bir sözcüğün Eski Türkçe Dönemi'nde alıntı kavram işareti olarak kullanılması doğal karşılansa da Çince kökenli *sınu* kavram işaretinin sadece Oğuzlar tarafından kullanılması ilgi çekicidir.

yağırılı: sırtı yaralı (DS 11/4120)

EDPT'de (1972: 907) kavram işaretinin *yagir* sözcüğüne karşılık geldiği ve DLT'de geçtiği ifade edilmiştir. DLT'de *yagir* kavram işaretinin anlamı "büyükbaş hayvanların yarası" olarak verilmiştir (2015: 941). Ayrıca *yagir* sözcüğünden yapılmış *yagırıl-*, *yagırlan-*, *yagırlı* kavram işaretleri de eserde tespit edilmiştir. Eski Türkçe Dönemi'ne ait metinlerde bu sözcüğe rastlanmamıştır.

yemiş: incir (DS 11/4242)

Anlam daralmasının en karakteristik örneklerinden olan *yemiş* kavram işareti EDPT'de (1972: 938), HdA'da (2021: 888) ve DLT'de (2015: 966) "meyve" anlamıyla yer almıştır. Eski Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi Dönemi'ne ait eserlerde bu kavram işareti şöyle bulunmaktadır:

içgerülüg edgü **yimişig** kuşlar artatır üçün turkaru konka teginür men: *Kuşlar sarayın güzel meyvelerini berbat ettikleri için sıkıntı çekiyorum* (PKPH 72/8; Orkun, 1940: 64; Hamilton, 2020: 66).

señik seņrem sanlıg tarıglag yirin kalınlıkların borlukların söğütün **yimişin** erksinip adın igil kertilerka birdimiz: *Manastırın tarlalarını, bağlarını; ağaçlarını (ve) meyvelerini çalıp başka sıradan kişilere verdik* (Maytrısimit 73/42; Tekin, 2019: 137).

ötrü olar bodis(a)tv(a)nın adaşları arıgdaki simekteki yig edgü tüş **yimiş** kelürüp bodis(a)tv(a) oğuşlug tavişganka suna birdiler: *Derken onlar; Bodhisattva'nın arkadaşları, ormandaki en nadide meyvelerden getirip Bodhisattva neslinden tavşana sunuverdiler* (Uigurica IV D 24-27; Müller ve Gabain, 1946).

yimiş yigü ni'met çiçekinde kör / kamug neñke yañzag munı bilgü teñ: *Meyveyi, yiyecek nimetleri, çiçekte iken görmeli; her işte misal olarak bunu örnek tutmalı* (KB 1651; Arat, 2008: 352).

AyA'da eskicil fiiller:

DS'ye göre AyA kaydı bulunan *bele-* ve *yü-* kavram işaretleri için *Türkçe Sözlük*'te "ağızlardan" ifadesi yer almaktadır. *Art-* ise *Türkçe Sözlük*'te tespit edilememiştir. Anılan ölçütlere göre söz konusu fiiller eskicil olarak değerlendirilmiştir.

ard-: yüklet-, as-, tak- (DS 1/307)

AyA'da "üstüne al-, yükle-" anlamlarına gelen kavram işareti Eski Türkçe Dönemi'nde EDPT (1972: 201) *art-* / *ard-* "omza at-, dola-" DTS (1969: 56) *art-* "aş-" biçiminde tespit edilmiştir. DLT'de bu fiilden türemiş *artıg* "hayvan üzerindeki dengin bir tarafı (2015: 48), *artil-* "heybe (yük, insan vb. için) yarısı bir yanda yarısı diğer yanda kalacak şekilde hayvana yüklen-, atıl-" (2015: 113), *artin-* "kendi yükünü, heybesini vb. şeyleri hayvan üzerine koymak" (2015: 114) ve *artış-* "heybeyi hayvanın üstüne atmakta ve taşımakta yardımlaş- veya yarış-" (2015: 109) kavram işaretleri de kaydedilmiştir. *Artıl-* kavram işareti DLT'de şu şekilde yer almıştır:

er at üze **artıldı**: *Adam kendini atın üzerine attı* (DLT; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 113).

bele-: çocuğu kundakla-, bula-, bulaştır- (DS 2/611)

Bu kavram işareti EDPT'de (1972: 332) *bele-* "bir çocuğu kundakla-" şeklinde kayıtlıdır. DTS'de ise (1969: 93) *bele-* "bağla-" anlamıyla yer almıştır. Metinlerde kavram işaretine ait örneğe rastlanmamıştır.

yü-: yıka- (DS 11/4315)

Eski Uygur Türkçesi Dönemi'nde ve sonrasında meydana getirilen eserlerde *yu-* biçiminde tanıklanan kavram işaretinin anlamı EDPT'de (1972: 870); HdA'da (2021: 917) ve DLT'de (2015: 984) "yıka-" olarak verilmiştir. Fiil, Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi Dönemi'ne ait eserlerde şöyle yer almıştır:

arığ süzük sav üze ayığ kılınçlıg kirin tapçasın arıtı **yumış** arıtmış kergek: *Temiz söz ile kötü davranış (günah) lekesini temizleyerek yıkamış arıtmış (olsa) gerek* (AY 142/9-11; Kaya, 1994: 123).

tözün yullug suvın **yud**(um): *Asil çayların suyu ile yıkadım* (Maytrısimit 21/13; Tekin, 2019: 70).

bu ay toldının kör iği agrudı / umınçsız bolup candun elgin **yudı**: *Ay Toldı'nın hastalığı ağırlaştı ve ümidini keserek canından elini yıkadı* (KB 1115; Arat, 2008: 254).

Eski Türkçe Dönemi'nden AyA'ya uzanan kavram işaretleri:

DS verilerine göre Eski Türkçe Dönemi'nde tanıklanan *ağulan-*, *alet-*, *bük*, *çim-*, *dalan-*, *keler*, *ünne-*, *üt-* kavram işaretlerinin hem AyA'da hem standart Türkiye Türkçesinde varlığını devam ettirdiği saptanmıştır.

ağulan-: zehirlen- (DS 1/114)

Kökü *agu* adına dayanan kavram işareti DS'de *ağulan-* şeklinde yer almaktadır. AyA'da /+IA-/ isimden fiil yapım ekinin üzerine gelmesiyle gövde hâlinde kullanılmaktadır EDPT'de (1972: 78) *agu*, DTS'de (1969: 24) *agu*, *agula-*, HdA'da (2021: 22) *agu*, DLT'de (2015: 43-95-135) *agu*, *aguk-*, *agula-* biçiminde tespit edilmiştir. Eski Türkçe Dönemi'ne ait U 267 numarası ile kayıtlı Manihaist çevrede oluşturulmuş metinde *agu* isim kökü olarak bulunmaktadır. AyA'da /+IA-/ isimden fiil yapım ekini almasıyla gövde hâlinde kullanılmaktadır.

atmış **agusı** öz başıña tegdi: *Attığı zehir kendi başına geldi* (Le Coq, 1911).

er **aguktı**: *Adam zehirlendi* (DLT; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 95).

ol aşın **aguladı**: *O yemeğini zehirledi* (DLT; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 135).

alet-: hile et-, aldat- (DS 1/211)

Eski Türkçe *āl / al* “hile” adıyla *et-* yardımcı fiilinin birleşmesiyle oluşmuş bu kavram işareti AyA’da “aldat-” anlamıyla bulunmaktadır. EDPT’de (1972: 120) *al / alta-* “kurnazlık / aldatmak, kandırmak, dolandırmak” DTS (1969: 31-34) *al / alda-* “hile / aldat-”, HdA’da (2021: 26) *al* “aldatma, kandırma, hile” DLT’de (2015: 30-122) *al / alda-* “hile / hile yap-, aldat-” biçimlerinde tespit edilmiştir. *Al* isim köküne /+dA-/ isimden fiil yapım ekinin getirilmesiyle oluşan (Erdal, 1991: 455) bu fiil gövdesi DLT’de iki cümlede yer almaktadır:

ol yagını **aldadı**: *O, hile yaparak düşmanı aldattı* (DLT; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 122).

kudruk katıg tügdümüz / teñrig üküş ögdümüz / kemşip atıg tegdimiz / **aldap** yana kaçtımız: *(Atların) kuyruk(larını) sıkıca düğümledik; / Tanrı’yı pek çok öğdük (ve tekbir getirdik) / Atlar(ımızı) düşman üstüne) sürerek saldırdık; / (Arkamıza düşsünler diye onları)aldattık ve kaçtık* (DLT; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 206).

KÖB’de de tasvir fiil yapısının içinde yer almıştır:

erklig hannıñ y(a)rl(ı)gı argulayu turur evinñde. allıg çevişlig kişiler **altayu** turur. *Kudretli hükümdarın emri anlaşmazlık çıkarıp durur evinde. Aldatıcı kişiler hile yapıp durur huzurunda* (KÖB 27-28; Şen, 2017: 134).

bük: çalı ve diken topluluğu, sazlık (DS 2/815-816)

AyA’da *bük* biçiminde bulunan kavram işareti EDPT’de (1972: 324) *bük* “çalılık, ağaçlık”, DTS’de (1969: 131) *bük* “çalılık” DLT’de ise (2015: 113-117-145) *bük* “sık ağaçlık, çalılık” olarak yer almaktadır:

ol **bük** örtetti: *O çalılığın yakılması için emir verdi* (DLT; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 117).

çim-: yıkan- (DS 3/1224)

Eski Türkçe Dönemi’nde *çöm-* / *çom-* biçiminde tespit edilen bu kavram işareti için Clauson (EDPT) sırasıyla “bat-, dal-” anlamlarını verirken *çöm-* ve *çom-* arasındaki vokal farkından kaynaklı anlam değişikliğinin modern lehçelerde izini sürmenin zor olduğunu belirtmiştir (1972: 422). DTS’de de iki biçimine yer verilen kavram işaretinin anlamı “dal-” (1969: 146) HdA’da sadece *çom-* biçiminde “bat-, dal-, suya gömül-” anlamlarıyla yer almıştır (2021: 238). DLT’de kavram işaretinin her iki şekli için “suya dal-” anlamı verilmiştir (2015: 627-628).

Uygurca *Altun Yaruk*’ta kavram işareti “çoma bata” biçiminde ikilemenin birinci ögesini oluşturmuştur:

ol yangılmış yangluk sakınçları küçinte bo uzun sansar içinte **çoma bata** tegzinürler: *O yanıtılmış yanlış düşünceleri yüzünden bu uzun samsara (dünya) içinde bata bata dolaşırlar* (AY 387/10-12; Kaya, 1994: 227).

dalan-: çat-, kavga çıkarmak iste- (DS 4/1337)

EDPT’de (1972: 492) *tala-* biçiminde yer alan kavram işareti için “zarar ver-, yağmala-” anlamları verilmiştir. DTS’de ise “soygun yap-” anlamı bulunmaktadır.

Budist çevrede oluşturulan eserlerden olan Maytrisimit’te (Tekin, 2019) kavram işareti *tal-* (kök biçiminde) “talan et-” anlamıyla tespit edilmiştir:

etüzlerig soka **tal**mayu yiyürler: *Vücutlarını döverek, talan ederek yerler* (Maytrisimit 74/53; Tekin, 2019: 140).

Bu eylem KB'de bir cümlede tespit edilmiştir. Cümlenin bağlamından koparılmadan değerlendirildiğinde *tala-* eylemi KB'de “akın et-, saldır-” anlamıyla kullanılmıştır.

tejikler ayur anı efrasiyab / bu efrasiyab tuttu iller **talap**: *İranlılar ona Efrasiyab derler: bu Efrasiyab akın edip ülkeler zaptetmiştir* (KB 280; Arat, 2008: 134).

keler: kertenkele (DS 6/2729)

Köktürk ve Eski Uygur Dönemi yazılı metinlerinde yer almayan kavram işareti yalnızca EDPT'de (1972: 719) DLT'de (2015: 56) “kertenkele” anlamıyla bulunmaktadır.

ünne-: seslen-, çağır- (DS 11/4066)

EDPT'de (1972: 180) ve DTS'de (1969: 625) *ünde-* biçiminde bulunan fiil gövdesi için “çağır-”; HdA'da (2021: 826) “bağır-, haykır-, feryadı bas-, çağır-, seslen-, ünle-”; DLT'de (2015: 932) “seslenerek çağır-” anlamları verilmiştir. Eski Uygur Türkçesi Dönemi eserlerinde ve KB'de anılan kavram işaretinin örnekleri bulunmaktadır:

y(a)rl(ı)g y(a)rl(ı)kap kim neñ **üntemeser** yetinç kün t(e)mir son açtı: *Emir verip hiç kimse ses çıkarmayınca yedinci gün demir zincir açtı* (PKPH 33/3-4; Orkun, 1940: 39; Hamilton, 2020: 47).

taşkaru ünüp **üntediler**: *Dışarı çıkıp çağırdılar* (AY 13/3; Kaya, 1994: 65).

ança sakınç sakıntukta tükel bilge maytrı burkanka yakın tegip ulug ünün ince **ünteyürler**: *Böyle düşündüklerinde büyük hikmetli Maytrı Burkan'a yaklaşıp yüksek sesle şöyle seslendiler* (Maytrısimit 74/30-32; Tekin, 2019: 139).

KB'de *ünde-* fiil gövdesi 8 farklı şekilde 19 kez kullanılmıştır. Kullanımlardan bazıları aşağıda dikkate sunulmuştur:

ilig aydı **ünde** maña kirsüni: *Hükümdar: onu bana çağır, gelsin dedi* (KB 579; Arat, 2008: 180).
öger atın **ündep** ünün türtüşüp / küvenç birle avnur sevinçke tuşup: *Ötüşleriyle yarışarak adını çağırıp (anıp) / sevinç ve huzur içinde onu överler* (KB 95; Arat, 2008: 106)

kapugka tegip ündedi koldı yol: *Kapıya gelip seslendi, izin istedi* (KB 75; Arat, 2008: 104).

üt-: Oyunda, kumarda kazan- (DS 11/4079)

Eski Türkçe Dönemi'nde *ut-* şeklinde “yen-, kazan-” anlamlarına gelen kavram işareti için EDPT'de “kumarda bir şeyi kazan-, birini çeşitli durumlarda yen-, döv-” karşılıkları verilmiştir (1972: 38). DTS'de ise anılan şekliyle “kazan-” anlamıyla kayıtlıdır (1969: 617). HdA'da “yen-, daha üstün ol-, galip gel-, daha iyi ol-, galip ol-, kazan-” anlamlarına yer verilmiştir (2021: 806). DLT'de de “yen-, galip gel-” anlamı bulunmaktadır (2015: 925).

Orkun tarafından yayımlanan Turfan'da bulunan Köktürk harfli metinlerde kavram işareti *ut-* “yen-” anlamıyla tespit edilmiştir:

özi : üze : tutsar : kopka : **utgay**: *Kendi üstünde tutsa hepsini yenecek* (Orkun, 2011: 250).

İrk Bitig'de kavram işareti “kazan-” anlamıyla yer almaktadır:

oglın kişisin **utuzmaduk** yana tokuz on boş kony **utmış**: *Çocuklarını ve karısını kaybetmemiş. Hatta doksan koyun kazanmış* (İrk Bitig, 29; Tekin, 2017: 22-29).

Türkische Turfan Texte IV'te kavram işareti “yen-” anlamına sahiptir (Bang ve Gabain, 1930: 12):

tört türlüğ şımnu süsin **utup** yëgedip algu: *Dört türlü Şımnu ordusunu yenip sahip olacak.*

Sonuç ve öneriler

Geçmiş Prehistorik Dönem'e kadar uzanan Aydın ili Selçuklu Devleti Dönemi'nden günümüze farklı Türk boy ve topluluklarına ev sahipliği yapmıştır. Zengin kültür birikimiyle oluşmuş AyA diğer Türkiye Türkçesi ağızlarında da tespit edilebildiği gibi kullanıcılarının dünya görüşünü yansıtmaktadır. Genel anlamda AyA'da ses bilgisel, biçim bilgisel, söz dizimsel düzeyde değerlendirilebilecek eskicil ögelerin özel anlamda da bu çalışmanın konusunu oluşturan eskicil özellik gösteren ya da hem ölçünlü dil hem de AyA'da kullanılan Eski Türkçe Dönemi'nde tanıklanan kavram işaretlerinin Eski Türkçe alanındaki araştırmalara katkı sunması beklenmektedir.

Çalışma sonucunda eskicil isimler: *arık, berenarı, bertik, bitik, çaşut, çepiş, çiyin, darı, doğrum, dumağ, nelik, pişi, sindı, yağırılı, yemiş*; eskicil fiiller: *art-, bele-, yü-* olarak tespit edilmiştir. Eski Türkçe Dönemi'nde bulunup hem ölçünlü dilde hem AyA'da kullanılan kavram işaretleri: *ağulan-, alet-, bük, çim-, dalan-, keler, ünne-, üt-* olarak belirlenmiştir. Fiillerden *dalan-* fiilinin anlamında değişiklik olduğu; diğer fiillerin Eski Türkçe Dönemi'ndeki anlamlarıyla AyA'da kullanıldığı belirlenmiştir. Eskicil özellik gösteren isimlerden *darı* ve *yemiş*in Eski Türkçe Dönemi'ndeki anlamlarına göre AyA'da anlam daralmasına uğradığı; *bışığ* isminde anlam değişimi olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca AyA'da *berenarı* gibi kalıplaşmış bir dil ögesinin, *nelik* soru zarfının ve DLT'de sadece Oğuzlar tarafından kullanıldığı kaydı düşülen *sındı* isminin bulunması ilgi çekicidir.

AyA ile ilgili N. Karasakaloğlu (2005) tarafından yapılmış “Aydın Merkez Ağzı” başlıklı doktora tezinin sözlük bölümünde DS'de tespit edilen *ünne-* fiili *ünnen-* biçiminde *darı* ismi ise aynen yer almıştır. Bu çalışmada tespit edilen diğer 24 kavram işareti tezde yer almamıştır. A. İ. Yapıcı tarafından (2013) hazırlanan “Aydın ve Yöresi Ağızları” başlıklı doktora tezinin sözlük kısmında DS'de tespit edilen *ard-* ve *yü-* fiilleri ile *arık, berenarı* isimleri yer almıştır.

Standart dile göre daha kısıtlı bir çevrede konuşulan ağızların söz varlığını koruyarak nesilden nesle anlamlı dil ögelerini aktarma potansiyeli yüksektir. Türkiye Türkçesi ağızlarında tespit edilen eskicil ögeler (ses bilgisel, biçim bilgisel, söz dizimsel özellikler ile söz varlığı) yukarıdaki sebeplerden dolayı günümüzde de varlığını devam ettirmektedir. Buna ek olarak hem standart dilde hem AyA'da kullanılan Eski Türkçe Dönemi'nde saptanan kavram işaretleri de mevcuttur. Ağızların art zamanlı dil araştırmalarına katkı sağladığı düşünülmektedir.

Türkiye Türkçesi ağızlarındaki eskicil ögelerin araştırılmasında ve ağızlardaki Eski Türkçenin izlerinin saptanmasında aşağıda belirtilen hususların önem arz ettiği sonucuna ulaşılarak önerilerde bulunulmuştur:

Ağız araştırmalarında eş zamanlı incelemenin yanında daha fazla art zamanlı incelemeler de yapılarak günümüzde konuşulan ağızlar tarihî metinlerle karşılaştırılıp eskicil özellik taşıyan unsurları dikkate sunulmalıdır. İlgili fakülte ve enstitülerin bünyesinde lisans, yüksek lisans ve doktora düzeyinde verilen ağız araştırmaları derslerinde incelenen ağzın Türkiye Türkçesi ile karşılaştırılmasının yanında Eski Türkçe Dönemi'nden itibaren tarihî Türk lehçe ve şiveleriyle karşılaştırılarak eskicil özellikleri belirlenmelidir.

Kısaltmalar

Ad: Eski Uyurca Evlat Edinme Belgesi

AY: Altun Yaruk

AyA: Aydın İli Ağızları

bk.: bakınız

Çev.: Çeviren

DLT: Divânü Lugâti't-Türk

DS: Derleme Sözlüğü

DTS: Drevnetyurkskiy Slovar'
 EDPT: An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish
 Haz.: Hazırlayan
 HdA: Handwörterbuch des Altuigurischen
 KB: Kutadgu Bilig
 KÖB: Körüm Bitig
 Man.: Manichaika
 PKPH: Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesi
 RH: Eski Uygurca Kiralama Belgesi
 TDK: Türk Dil Kurumu
 vd.: ve diğerleri

Kaynakça

- Ahanov, K. (2013). *Dil biliminin esasları*. (Aktaran Murat Ceritoğlu). TDK.
- Akar, A. (2000). Divânü Lugâti't-Türk ile Anadolu ağızlarındaki ortak unsurlar üzerine bir deneme. *Divânü Lugâti't-Türk Bilgi Şöleni Bildirileri*, (106-129). TÜRKSOY ve TDK.
- Akman, E. (2004). Divânü Lugâti't-Türk ve Dede Korkut Kitabından Kastamonu ağzına (bazı kelime ve deyimlerin kullanımı), *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 23, 7-16.
- Aksan, D. (2007). *Her yönüyle dil, ana çizgileriyle dilbilim*. TDK.
- Alyılmaz, C. (2005). *Orhun Yazıtlarının bugünkü durumu*. Kurmay Yayınevi.
- Alyılmaz, C. (2015). *İpek Yolu kavşağının ölümsüzlük eserleri*. Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Alyılmaz, S. & Alyılmaz, C. (2018). Ağız bilimi çalışmalarının Türkçe öğretimi açısından önemi, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 45, 7-38.
- Alyılmaz, S. (2017). *Türkçede nesne tekrarlı fiiller*. Kesit Yayınları.
- Arat, R. R. (2008). (Yusuf Has Hacib), *Kutadgu bilig*. Kabalcı Yayınevi.
- Arat, R. R. (2024). *Eski Türk şiiri*. Bilge Kültür Sanat.
- Arat, R. R. ve Eberhard, W. (1936). *Türkische Turfantexte VII*. Akademie der Wissenschaften.
- Arslan, A. (2018). Türkçe organ adlarının sonunda yer alan -n ünsüzünün işlevi, *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 4(7), 297-312.
- Atmaca, E. (2019). Batı Akdeniz Yörüklerinin ağzında eski Türkçe unsurlar. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(1), 149-171. <https://doi.org/10.32709/akusosbil.481264>
- Barutçu, F. S. (1992). Eski Türkçe kalı ve nelük kelimeleri üzerine, *Türkoloji Dergisi*, 10(1), 71-76.
- Brown, K. ve Miller, J. (2013). *The Cambridge Dictionary of linguistics*. Cambridge University Press.
- Caferoğlu, A. (1965). Aydın ili ağızlarından örnekler ve etnografya bakımından özellikleri, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 13, 1-28.
- Caferoğlu, A. (2011). *Eski Uygur Türkçesi sözlüğü*. TDK.
- Clauson, Sir G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth century Turkish*. Oxford University Press.
- Coşar, A. M. (2008). Rize İli Ağızlarında Divanü Lügati't-Türk ve Mukaddimetü'l-Edeb İzleri. M. M. Kalkışım (Ed.). *Uluslararası Kâşgarlı Mahmud Sempozyumu Bildirileri*, (342-350). Rize Üniversitesi Yayınları.
- Çetin, E. (2020). *Altun yaruk VII*. TDK.
- Demir, N. (1997). Ağız araştırmalarında derleme teknikleri, *Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni, 9 Mayıs 1997*, TDK., 78-87.
- Eker, S. (2002). *Çağdaş Türk dili*. Grafiker Yayınları.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi grameri*. TDK.
- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2015). (Kâşgarlı Mahmud) *Divânü Lugâti't-Türk giriş-metin-çeviri-notlar-dizin*. TDK.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic word formation, a functional approach to the lexicon, Vol. II*. Otto Harrassowitz.
- Eren, H. (2020). *Türk dilinin etimolojik sözlüğü (ETDES)*, (Haz. Şükrü Halûk Akalın). TDK.
- Ergin, M. (2013). *Türk dil bilgisi*. Bayrak Basın Basın / Yayın / Tanıtım.
- Ertekinoglu, S. (2016). Doğu Anadolu ağızlarındaki bazı sözcük ve eklerde eskicil izler, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 189-204. <https://doi.org/10.12780/uusbd.96985>

- Gemalmaz, E. (2010). *Türkçenin derin yapısı*, (Haz. Cengiz Alyılmaz ve Osman Mert). Belen Yayıncılık.
- Gülensoy, T. (1985). Doğu Anadolu ağızları ve Divânü Lugâti't-Türk. *V. Milletlerarası Türkoloji Kongresi*, (107-115). Türkiyat Enstitüsü.
- Gülensoy, T. (2011). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü I-II*. TDK.
- Gülsevin, G. (2004). Eski Türk yazı dilinde Oğuz lehçesinin ses, şekil ve söz varlığı unsurları, *Amanzholov Readigs: The International Science-Paractical Conference*, 119-125.
- Gülsevin, G. (2015). Arkaik-periferik kavramı ve bu kavramın tarihî Batı Rumeli Türkçesi Ağızlarının tespitindeki önemi, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 32(3), 1-12.
- Güzel, F. (2021). *Türkiye Türkçesi ağızlarında eskicil (arkaik) kelimeler*. Fenomen Yayıncılık.
- Hamilton, J. R. (2020). *Prens Kalyanamkara ve Papamkara hikâyesi*, (Çev. Ece Korkut-İsmet Birkan). TDK.
- Hengirmen, M. (1999). *Dilbilgisi ve dilbilim terimleri sözlüğü*. Engin Yayınları.
- <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim tarihi: 05.01.2025).
- İmer, K., Kocaman, A., ve Özsoy, A. S. (2013). *Dilbilim sözlüğü*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Karaağaç, G. (2022). *Dil bilimi terimleri sözlüğü*. TDK.
- Karahan, L. (1996). *Anadolu ağızlarının sınıflandırılması*. TDK.
- Karaoğlu, S. ve Alan, N. (2022). Afyonkarahisar ağızlarında eskicil ögeler. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (31), 538-549. <https://doi.org/10.29000/rumelide.1221913>
- Karasakaloğlu, N. (2005). *Aydın merkez ağızı*, [Doktora tezi], Atatürk Üniversitesi.
- Kaya, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk giriş, metin ve dizin*. TDK.
- Keskin, B. (2022). *Eski Uygur Türkçesi hukuk belgeleri*. TDK.
- Korkmaz, Z. (1995). Anadolu ağız araştırmalarına toplu bir bakış, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, Cilt II, TDK.
- Korkmaz, Z. (2010). *Gramer terimleri sözlüğü*. TDK.
- Korkmaz, Z. (2013). *Türkiye Türkçesinin temeli Oğuz Türkçesinin gelişimi*. TDK.
- Kormuşin, I. vd. (2016). *Yenisey – Altay – Kırgızistan Yazıtları ve kâğıda yazılı runik belgeler*. BilgeSu.
- Küçükbalı, F. N. (2022). Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılan berenarı ~ bereşarı kelimesinin etimolojisi ve karşıladığı anlamlar, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 51, 119-136.
- Le Coq, A. von (1911). *Türkische Manichaica aus Chotscho I*. Abhandlungen der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften.
- Le Coq, A. von (1936). *Türkçe Mani el yazıları (Manichaica)*, (Çev: F. Köseraif). TDK.
- Mert, O. (2009). *Ötüken Uygur dönemi yazıtlarından Tes Tariat Şine Us*. Belen Yayıncılık.
- Müller, W. K. ve Gabain, A. von. (1946). *Uygurca üç hikâye / Uigurica IV*.
- Nadalyayev, V. M. ve diğerleri (1969). *Drevnetyurkskiy slovar*.
- Orkun, H. N. (1940). *Prens Kalyanamkara ve Papamkara hikâyesinin Uygurcası*. TDK.
- Orkun, H. N. (2011). *Eski Türk Yazıtları*. TDK.
- Ölmez, M. (2003). Çağataycadaki eskicil ögeler üzerine. A. Ata ve M. Ölmez (Ed.) *Mustafa Canpolat Armağanı*, (135-142). Sanat Kitabevi.
- Ölmez, Z. ve Değer, N. (2020). Çorum ağzındaki eskicil söz varlığından örnekler. *Akademik Dil Ve Edebiyat Dergisi*, 4(4), 851-871. <https://doi.org/10.34083/akaded.828599>
- Rachmati, G. R. (1930). *Zur heilkunde der Uiguren*. SPAW, XXIV, I.
- Skryabina, A. A. (2022). Arhaizmi v Slovarnom Sostave Yakutskogo Yazıka, *Liberal Arts in Russia*, 11(4), 290-298.
- Şen, N. (2022). *Eski Uygur Hukuk Vesikalarının söz dizimi*, [Doktora tezi], Bursa Uludağ Üniversitesi.
- Şen, S. (2017). *Eski Türkçenin deyim varlığı*. TDK.
- Şen, S. (2017). *Körüm Bitig: Eski Uygurca fal kitabı*. Kesit Yayınları.
- Şirin, H. (2020). *Eski Türk Yazıtları söz varlığı incelemesi*. TDK.
- Tekin, Ş. (2019). *Maytırsimit Burkancıların Mehdisi Maitreya ile buluşma Uygurca iptidai bir dram*. TDK.
- Tekin, T. (2017). *İrk bitig*. TDK.
- Tekin, T. (2020). *Orhon Yazıtları Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*. BilgeSu.
- Tietze, A. (2021). *Tarihî ve etimolojik Türkiye Türkçesi lugati*. Türkiye Bilimler Akademisi.
- Akalın, Ş. H. (2011). *Türkçe sözlük*. TDK.

- Uçar, E. (2009). *Altun Yaruk Sudur V. kitap. Berlin koleksiyonundaki fragmanların transliterasyonu ve transkripsiyonu. Açıklamalar ve dizin*, [Doktora tezi], Ege Üniversitesi.
- Umudova, M. (2022). Types of obsolete words (archaisms and historicisms), *International Journal of Social Science And Human Research*, 5(12), 5897-5900.
- Vardar, B. (1980). *Dilbilim ve dilbilgisi*. TDK.
- Vardar, B. (2007). *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü*. Multilingual Yayınları.
- Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen Altuigurisch-Deutsch-Türkisch (eski Uygurcanın el sözlüğü eski Uygurca-Almanca-Türkçe)*, Akademie der Wissenschaften zu Göttingen.
- Yamada, N. (1993). *Uigurubun keiyaku monjo shūsei. sammlung Uigurischer kontrakte. (Haz. Juten Oda, Peter Zieme, Hiroshi Umemura, Takao Moriyasu), Cilt I: Gesammelte Arbeiten über die uigurischen Dokumente von N. Yamada. Cilt II: Textband. Texte in Transkription und Übersetzung, Bemerkungen, Listen, Bibliograp.*
- Yapıcı, A. İ. (2013). *Aydın ve yöresi ağızları*, [Doktora tezi], Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi.
- Yapıcı, A. İ. (2022). *Aydın ve yöresi ağızları (inceleme-metin-sözlük)*. Grafiker Yayınları.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayınevi.

Etik kurul onayı

Bu araştırma, doküman incelemesi yöntemiyle hazırlandığından etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalar arasında yer almaktadır.

Çıkar çatışması beyanı

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.